

บทที่ 6

การบูรณาการสื่อและแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

ผู้สอน : อาจารย์กัลญญา เพชรภรณ์

ในปัจจุบันการจัดการศึกษามุ่งเน้นให้ความสำคัญกับตัวของผู้เรียนเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการจัดการเรียนรู้ มุ่งให้ผู้เรียนแต่ละคนได้พัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ มีความรู้ สามารถ ตลอดจนสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันและเกิดการเรียนรู้ต่อยอดจากการจัดการเรียนรู้ดังกล่าว การที่ผู้เรียนประสบผลในข้างต้นได้นั้นจะต้องอาศัยปัจจัยหลายประการที่จะสนับสนุนให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะของการใฝ่รู้ใฝ่เรียน และหนึ่งในปัจจัยที่สำคัญต่อการเรียนรู้คือ แหล่งเรียนรู้และสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้

เนื่องจากแหล่งการเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งเสริมและพัฒนาบุคคลให้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและตลอดชีวิต การที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้นั้นการศึกษาในระบบเพียงประการเดียวคงไม่เพียงพอและไม่สามารถทำให้ผู้เรียนทุกคน ทุกกลุ่มเป้าหมายเข้าถึงการศึกษาได้ทั้งหมด การเรียนจึงไม่จำกัดเพียงในห้องเรียนหรือสถานศึกษาเท่านั้น บุคคลสามารถเข้าศึกษาค้นคว้าข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และศาสตร์แขนงต่าง ๆ ได้ตามความสนใจจากแหล่งการเรียนรู้ (เปรมวดี ศรีธนะพล, 2549 : 69) ด้วยคุณลักษณะสำคัญของแหล่งการเรียนรู้คือ เป็นห้องเรียนธรรมชาติที่เกิดขึ้นจริง ผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากสภาพจริง เป็นแหล่งที่รวมของความรู้ศาสตร์ต่าง ๆ มากมาย เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติโดยผู้เรียนในสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง ซึ่งจะส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรู้และทัศนคติที่ดีต่อสภาพ แวดล้อมเกิดความรักถิ่นฐาน สืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษ เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดทักษะและบางครั้งสามารถนำไปสู่การประกอบอาชีพได้ (ปรีชา มีแจ้, 2551 : 44) ดังนั้นบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องมีส่วนร่วมในการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เพื่อเป็นแห่งวิทยาการในการเติมเต็มประสบการณ์ตรงให้ผู้เรียน ดังในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 24 (5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไป

พร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ และ มาตรา 25 รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์กีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ

6.1 ความหมายของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

แหล่งเรียนรู้ในชุมชน (Community Resources หรือ Local Resources) นักวิชาการแต่ละท่านใช้ชื่อเรียกต่างกัน เช่น แหล่งความรู้ในชุมชน, แหล่งวิทยาการในชุมชน, แหล่งทรัพยากรในชุมชน, แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นหรือแหล่งวิชาการท้องถิ่น เป็นต้น แม้ว่าจะมีชื่อเรียกต่างกันแต่ก็มีความหมายที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน โดยมีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ไว้ดังนี้

Good (1973 : 114) ได้ให้ความหมายของแหล่งเรียนรู้ว่าหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางการศึกษาที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้ เช่น พิพิธภัณฑ์ โรงมหรสพ ห้องสมุด สวนสาธารณะ เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงบุคคลหรือกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนด้วย

ไพรยทอง แซ่แต้ (2545 : 9) ได้ให้ความหมายแหล่งเรียนรู้ในชุมชนว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนที่ครูและนักเรียนสามารถนำมาใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อาจเป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรม สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงสถาบันต่างๆ ตลอดจนบุคคลสำคัญในชุมชน

สมาธิ พินิจกิจ (2547 : 15) ได้ให้ความหมายแหล่งเรียนรู้ในชุมชนว่า หมายถึง มวลประสบการณ์หรือศูนย์รวมความรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน และสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ ความชำนาญหรือความเชี่ยวชาญได้ เป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าควรแก่การศึกษา ซึ่งอาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ได้ เช่น แม่น้ำ ลำธาร ภูเขา ป่าไม้ สถานที่ บุคคล วัฒนธรรมประเพณี วิธีการดำรงชีวิต ตลอดจนวัสดุอุปกรณ์สื่อสารเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น

สุวิทย์ มูลคำ (2549 : 363) ได้ให้ความหมายของแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนหมายถึง

1. สถาบันของชุมชนที่มีอยู่แล้วในวิถีชีวิต และการทำมาหากินในชุมชน เช่น วัด โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ มัสยิด ตลาด ร้านขายของชำ ลานนวดข้าว โรงงานขนาดเล็ก ป่า ห้วย หนอง คลอง บึง ที่ชาวบ้านทำมาหากินเก็บหน่อไม้ เก็บเห็ด หาปลา เป็นต้น

2. สถานที่หรือสถาบันที่รัฐและประชาชนจัดตั้งขึ้น เช่น อุทยานการศึกษาในวัดและชุมชน อุทยานประวัติศาสตร์ อุทยานแห่งชาติทางทะเล ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์ศิลปาชีพ ศูนย์เยาวชน ศูนย์หัตถกรรมชุมชน หอสมุด หอสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติ เกี่ยวกับสัตว์ พืช ดิน หิน แร่ เป็นต้น

3. สื่อเทคโนโลยีที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น วิทยุทัศน์ ภาพสไลด์ โปรแกรมสำเร็จรูป ภาพยนตร์ หุ่นหรือโมเดลจำลอง ของจริง เป็นต้น

4. สื่อเอกสารและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น หนังสือสารานุกรม วารสาร ตำรายาพื้นบ้าน ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพถ่าย เป็นต้น

5. บุคลากรผู้มีความรู้ด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ผู้นำทางศาสนา เกษตรกร ศิลปิน หมอพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

ศักดิ์วิบูลย์ จันทราช (2550 : 20) กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชนหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งอาจเป็นสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในโรงเรียน และบริเวณรอบ ๆ โรงเรียน ที่เด็กสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ ประกอบด้วยบุคคล สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ กิจกรรมในชุมชนซึ่งสามารถนำมาจัดการเรียนการสอน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตัวนักเรียนเอง

อนงค์ศิริ วิชาลัย (2552 : 46-47) ได้ให้ความหมายของแหล่งการเรียนรู้ว่าหมายถึง แหล่งข้อมูล ข่าวสาร ความรู้และประสบการณ์ และเป็นสถานที่เพื่อการเรียนรู้ อาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น อุทยานป่าไม้ น้ำตก ภูเขา แหล่งน้ำ หิน ดิน ทราย ห้วย หนอง บึง ทะเล หรือแหล่งการเรียนรู้ที่ตั้งใจจัดสร้างขึ้น เช่น โบราณสถาน วัด พิพิธภัณฑ์ หอสมุดสถานประกอบการต่าง ๆ หรือเกิดความรู้ในแต่ละบุคคลจากการคิดปฏิบัติและสร้างความรู้ด้วยตนเองเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ แหล่งการเรียนรู้จึงเป็นศูนย์รวมข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศและประสบการณ์ที่สนับสนุน ส่งเสริมให้ผู้เรียนใฝ่รู้ใฝ่เรียน แสวงหาความรู้ และประสบการณ์ด้วยตนเอง

ปรียาภรณ์ ตั้งคุณานันท์ (2557 : 203) ได้สรุปความหมายของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนว่าเป็น ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่มีอยู่เองในธรรมชาติ บุคคล รูปแบบสังคม วิถีชีวิต อาชีพ วัฒนธรรม สถานที่ต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้

จากที่กล่าวมาในข้างต้นสามารถสรุปความหมายของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนได้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่แวดล้อมตัวบุคคลในชุมชน ทั้งที่มีอยู่เองในธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น บุคคล ภูมิปัญญา วิถีชีวิต อาชีพ และวัฒนธรรม ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้

6.2 ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

แหล่งเรียนรู้ในชุมชน นับเป็นห้องเรียนที่กว้างใหญ่สำหรับการเรียนรู้ของคนในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะในแง่ของการเรียนการสอน เพราะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และเข้าใจสภาพชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ได้อย่างแท้จริง และเป็นการได้รับประสบการณ์ตรง อนงค์ศิริ วิชาลัย (2552 : 49-50) ได้กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ในชุมชนว่ามีความสำคัญดังนี้

1. เป็นแหล่งรวมขององค์ความรู้และประสบการณ์การเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ พร้อมทั้งจะให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้า เรียนรู้ความต้องการและความสนใจของแต่ละบุคคล
 2. เป็นแหล่งส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ให้โอกาสแก่ทุก ๆ คนทั่วถึงกัน
 3. เป็นแหล่งช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้จากสภาพจริง เช่น แหล่งการเรียนรู้ตามธรรมชาติ พิพิธภัณฑ์ โบราณสถานหรือสถานประกอบการ
 4. เป็นแหล่งที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงได้ศึกษาปฏิบัติเองและสามารถสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง
 5. ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีความหมาย เกิดความสนุกสนานและสนองตอบความสนใจและความต้องการที่จะเรียนรู้
 6. เป็นแหล่งเชื่อมโยงให้สถานศึกษาและชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
 7. ช่วยให้ผู้เรียนได้รับการปลูกฝังให้มีความรู้ รักและภูมิใจในท้องถิ่นและประเทศชาติ
- นอกจากนี้ นฤมล ตันธสุเรศรัษฐ์ (2533 : 6-7) กล่าวไว้ว่า แหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งวิทยาการในชุมชนมีความสำคัญคือ

1. เป็นแหล่งการศึกษาตลอดชีวิตที่ประชาชนจะมีปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้ต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ตลอดเวลาโดยไม่จำกัดเพศและวัย

2. เป็นแหล่งที่ช่วยเสริมการเรียนการสอนการศึกษาในระบบ

3. เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้จากแหล่งกำเนิดได้ เช่น การเข้าไปศึกษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศาสนสถาน การศึกษาพันธุ์ไม้ หรือการศึกษา พันธุ์สัตว์ สภาพชีวิต ความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสัตว์ชนิดต่าง ๆ

4. เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรงหรือลงมือปฏิบัติได้จริง เช่น การแก้เครื่องยนต์ การประดิษฐ์ของใช้ต่าง ๆ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ การทำอาหาร ขนม ดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น

5. เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ ๆ ที่มีการคิดค้นขึ้น และยังมีของจริงให้เห็น เช่น การศึกษาถึงประดิษฐ์กรรมชิ้นใหม่โดยดูจาก วิดีทัศน์ ภาพยนตร์ นิทรรศการ หรือสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งวิทยาการประเภทนี้จะเป็นสื่อต่าง ๆ ที่มีความสำคัญเฉพาะในหลาย ๆ ด้าน คือ

5.1 เป็นแหล่งให้ข่าวสาร เปิดโลกทัศน์ของผู้ศึกษาให้กว้างไกลกว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้น ในท้องถิ่นตน ช่วยให้เกิดความสนใจในเรื่องที่สำคัญ ช่วยยกระดับความมุ่งมั่นโดยการเสนอภาพ ในอุดมคติ หรือเสนอผลสำเร็จและความก้าวหน้าของงานและบุคคลต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยสร้างบรรยากาศของการพัฒนา ด้วย

5.2 เป็นสิ่งช่วยเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมเพื่อให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ แนวความคิดใหม่ ๆ เกิดมุมมองใหม่ ๆ ขึ้น

5.3 เป็นสื่อการสอนสมัยใหม่ที่ให้ทั้งความรู้ ก่อให้เกิดทักษะ ช่วยให้การเรียนรู้เร็วขึ้น กรมวิชาการ (2545 : 150) ได้ให้ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายว่ามีความสำคัญคือ

1. เป็นแหล่งการศึกษาตามอัธยาศัย

2. เป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

3. เป็นแหล่งปลูกฝังนิสัยรักการอ่าน การศึกษาค้นคว้าแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

4. เป็นแหล่งเสริมความรู้ ความคิด วิทยาการและประสบการณ์

กล่าวโดยสรุป การเรียนรู้สามารถเกิดได้ทุกสถานที่ในชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต โรงเรียนทุกแห่งทุกระดับ ถือเป็นตัวแทนของรัฐในการจัดการศึกษาจำเป็นต้องมีการจัดแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้เรียนให้เรียนได้เต็มศักยภาพและมีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องเหมาะสมกับชุมชน เนื่องจากการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนในการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงจากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง ตลอดจนผู้เรียนได้รับความรู้เพิ่มเติมนอกเหนือจากการเรียนในชั้นเรียน

6.3 ประเภทของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

การแบ่งประเภทของแหล่งเรียนรู้มีวิธีการแบ่งที่แตกต่างกันไปตามแนวคิดที่ยึดถือ นั่น ๆ ซึ่ง ประจักษ์ บุญอารีย์ (2544 : 41) ได้แบ่งแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 9 ชนิด คือ

1. แหล่งการเรียนรู้ธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น ดิน หิน น้ำ สัตว์ พืช อากาศหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทุกอย่างที่อยู่ในท้องถิ่น เช่น พื้นที่ ป่าในชุมชน น้ำ ภูเขา น้ำตก หาดทราย แหล่งน้ำ ทะเล เป็นต้น หินชนิดต่างๆ ดินจากพื้นที่ต่าง ๆ นก สัตว์ป่า ปลา แสงแดด ลม ฝน แมลงต่างๆ สภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น แหล่งเกลือและสินแร่ ต่างๆ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เกิดและมีขึ้นตามธรรมชาติ

2. แหล่งการเรียนรู้ที่สร้างขึ้น ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่องค์กรภาครัฐและเอกชน สร้างขึ้นเพื่อลูกหลานในท้องถิ่น เช่น

2.1 หอสมุดของท้องถิ่นและห้องสมุดเอกชน ทั้งที่อยู่ในและนอกสถานศึกษาขององค์กรเอกชนหรือของส่วนบุคคล

2.2 สถาบันการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นในท้องถิ่น คือ สถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อให้คนเข้าเที่ยวชมและเรียนรู้ของท้องถิ่น เช่น ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม หอศิลป์ พิพิธภัณฑ์เมือง พิพิธภัณฑ์ปลาน้ำจืด สวนสัตว์ สวนสมุนไพร สวนหิน สวนรุกขชาติ ศูนย์วิทยาศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งแต่ละถิ่น สามารถสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อลูกหลานอย่างหลากหลาย

2.3 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ได้แก่ สถานที่อันเป็นร่องรอย ความเป็นมาในอดีตของแต่ละท้องถิ่น เช่น ซากปรักหักพังของชุมชนเก่า วัดเก่า ภาพเขียนสีผนัง ถ้ำ เต่าเผาเครื่องปั้นดินเผา ปราสาทขอม ซึ่งมีในท้องถิ่นควรได้รับการจัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้

2.4 สถานที่ราชการต้องจัดสถานที่เป็นของประชาชน บริการประชาชนเพื่อประชาชน โปร่งใส ตรวจสอบได้ เรียนรู้และเข้าใจได้

2.5 สถานประกอบการของเอกชน เป็นความรับผิดชอบของสถานประกอบการ ภาคเอกชนที่ต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามปรัชญา “All for Education”

2.6 สถานที่สาธารณะ เช่น สวนสาธารณะ อนุสาวรีย์ สนามกีฬา วนอุทยาน อุทยาน ป่าชุมชน ค่ายลูกเสือ ฯลฯ

2.7 แดนเคารพและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ สถานที่ที่สร้างขึ้นให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือจิตวิญญาณตามความเชื่อของแต่ละชุมชน เช่น ศาลเจ้า ดอนเจ้าปู่ ศาลพระภูมิ ศาลหลักเมือง

3. วัดวาอารามและสถานที่สำคัญทางศาสนา เป็นสถาบันและแหล่งการเรียนรู้คู่กับสังคมไทย และสังคมโลกมายาวนาน มีในทุกชุมชน เช่น วัดของชุมชนพุทธ โบสถ์ในชุมชน คริสต์ มัสยิดในชุมชน อิสลาม ฯลฯ นับเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญที่แต่ละท้องถิ่นควรจัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สมบูรณ์สำหรับลูกหลาน

4. ภูมิปัญญาและแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ในทุกท้องถิ่นมีปัญญาที่บรรพชนได้เรียนรู้ และสืบทอดติดต่อกันมาอย่างมากมาย ทั้งยังมีแหล่งภูมิปัญญาที่เป็นบุคคลหรือที่เรียกกันว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน (ตัวคน) และมีสถานที่เก็บรวบรวมผลผลิตหรือผลงานอันเกิดจากภูมิปัญญาบุคคล และสถานที่ควรถูกจัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของลูกหลานได้รับการยกย่องชมเชยในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ทางการศึกษาและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

5. กิจกรรมในวิถีชีวิตและตามประเพณีของท้องถิ่น มีกิจกรรมการเล่น และประเพณีวัฒนธรรมมากมายที่คนในแต่ละสังคมต้องเรียนรู้และถือปฏิบัติ เช่น ประเพณีสิบสองเดือน ประเพณีตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ของอีสาน อาชีพต่าง ๆ ซึ่งมีความรู้และการปฏิบัติแตกต่างกันไป

6. วัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ในท้องถิ่น ในแต่ละท้องถิ่นมีเครื่องมือ เครื่องใช้ อันเป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาของคนมากมาย

7. แหล่งท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้ของคนต่างถิ่น และในท้องถิ่น โดยเฉพาะการเรียนรู้ด้านภาษาและด้านวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

8. แหล่งการเรียนรู้จากสื่อสารมวลชนและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ด้วยความเจริญก้าวหน้า ทางด้านสื่อสารและโทรคมนาคม ทุกท้องถิ่นสามารถที่จะมีสื่อการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ได้ทั่วไป ซึ่งสามารถจัดได้ทั้งสถาบันการศึกษาและธุรกิจ

9. โรงเรียนและสถาบันการศึกษาทุกระดับเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ (2547 : 3 – 4) ได้จัดประเภทของแหล่งเรียนรู้ไว้ 2 แบบดังนี้

แบบที่ 1 จัดตามลักษณะของแหล่งเรียนรู้

1. แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่นักเรียนจะศึกษาหาความรู้ได้จากสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ลำธาร กรวด หิน ดิน ทราย ชายทะเล ฯลฯ

2. แหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างเพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนเทคโนโลยี และสิ่งอำนวยความสะดวกของมนุษย์ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ พิพิธภัณฑสถาน หอสมุดประชาชน สถาบันทางการศึกษา สวนสาธารณะ ตลาด บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย สถานประกอบการ ฯลฯ

3. บุคคล เป็นแหล่งเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดความรู้ ความสามารถ คุณธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งด้านการประกอบอาชีพและการสืบสานวัฒนธรรม ตลอดจนนักคิด นักประดิษฐ์และผู้ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในด้านต่างๆ

แบบที่ 2 จัดตามแหล่งที่ตั้งของแหล่งเรียนรู้

1. แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน เดิมจะมีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นหลักคือ ครู อาจารย์ ห้องเรียน ห้องสมุด ต่อมามีการพัฒนาเป็นห้องปฏิบัติการต่างๆ เช่น ห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ ห้องปฏิบัติการทางภาษา ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ ห้องโสตทัศนศึกษา ห้องจริยธรรม ห้องศิลปะ ฯลฯ ตลอดจนการใช้อาคารสถานที่บริเวณและสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน เช่น ห้องอาหาร สนาม ห้องน้ำ สวนดอกไม้ สวนสมุนไพร แหล่งน้ำในโรงเรียน ฯลฯ

2. แหล่งเรียนรู้ในชุมชน แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ครอบคลุมทั้งด้านสถานที่และบุคคล ซึ่งอาจอยู่ในชุมชนใกล้เคียง โรงเรียนและชุมชนที่โรงเรียนพานักเรียนไปศึกษาหาความรู้เช่น แม่น้ำ ภูเขา ชายทะเล

วัด ตลาด ห้างสมุดประชาชน สถานีตำรวจ สถานีอนามัย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ ฟุ้งนา สวนผัก สวนผลไม้ แหล่งทอผ้า ร้านอาหาร ดนตรีพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้าน เทคโนโลยีในชีวิตประจำวัน แหล่งข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ

จากแนวคิดการแบ่งประเภทของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน สามารถสรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่คือ 1) แหล่งเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ 2) แหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น 3) แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล

6.4 การใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาจัดการเรียนรู้

ในการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาจัดการเรียนรู้นั้น ทำได้หลายวิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะเลือกใช้วิธีใดอย่างไรให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละกลุ่มสาระวิชา ซึ่งปรียาภรณ์ ตั้งคุณานันท์ (2557 : 203) ได้ศึกษาเอกสารของนักวิชาการหลายท่าน อาทิ Olsen (1992), Michaelis (1992) และปรีชา นิพนธ์พิทยา (2535) เป็นต้น และสามารถสรุปถึงการแหล่งเรียนรู้ในชุมชนว่าสามารถแบ่งวิธีใช้ออกเป็น 2 วิธี คือ

1. การนำชุมชนสู่โรงเรียน ประกอบด้วย
 - 1.1 เชิญวิทยากรมาบรรยาย หรือสาธิตในโรงเรียน
 - 1.2 นำเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ จากภายนอกโรงเรียนมาให้ให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้า
 - 1.3 นำวัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนมาประกอบการเรียนการสอน
2. การนำโรงเรียนสู่ชุมชน ประกอบด้วย
 - 2.1 ให้นักเรียนไปสัมภาษณ์ผู้ที่มีความรู้ในชุมชน
 - 2.2 พานักเรียนไปศึกษานอกสถานที่
 - 2.3 ให้นักเรียนออกไปสำรวจเพื่อศึกษาชุมชน โดยศึกษาประวัติของชุมชน กระบวนการทาง

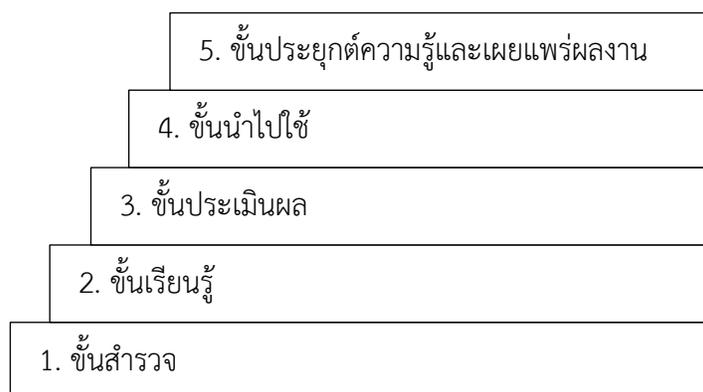
สังคม การประกอบอาชีพ เป็นต้น

- 2.4 การตั้งค่ายพักแรม
- 2.5 การจัดโครงการบริการสังคม

2.6 การจัดให้นักเรียนออกไปฝึกงานในสถานประกอบการที่ตั้งอยู่ในชุมชนเพื่อให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ตรง

6.5 กระบวนการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้เข้าสู่ห้องเรียน

การจัดการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับความเป็นจริง กับห้องเรียนธรรมชาติ จะก่อให้เกิดความคงทนถาวรในการเรียนรู้แก่ผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนได้เห็น ได้สัมผัส ได้ฝึกปฏิบัติ ดังนั้นผู้สอนจึงต้องมีการกำหนดกระบวนการจัดการเรียนรู้แบบเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้เข้าสู่ห้องเรียน เพื่อให้แนวทางการจัดการเรียนการสอนบรรลุวัตถุประสงค์ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้เข้าสู่ห้องเรียนมีกระบวนการดังนี้ (ปริยาภรณ์ ตั้งคุณานันท์, 2557 : 218-220; สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550 : 4)

ภาพที่ 6.2 กระบวนการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้เข้าสู่ห้องเรียน

ที่มา : สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550 : 4)

1. ขั้นสำรวจ

ผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันเตรียมการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทั้งในโรงเรียน และนอกโรงเรียน โดย

1.1 ผู้สอนต้องให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้เรียนจะไปทำการสำรวจ เช่น หากผู้เรียนต้องการศึกษาระบบนิเวศในชุมชน ผู้สอนจะต้องให้ความรู้ผู้เรียนเกี่ยวกับระบบนิเวศก่อนที่จะให้ผู้เรียนออกไปสำรวจระบบนิเวศในชุมชน

1.2 ผู้สอนควรแบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่ม

1.3 ผู้สอนและผู้เรียนควรร่วมกันกำหนดขอบเขตของพื้นที่ ๆ จะไปสำรวจ โดยผู้สอนต้องมีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่นั้น หรือสำรวจพื้นที่ดังกล่าวก่อนผู้เรียน

1.4 ผู้สอนควรกำหนดกรอบของการสำรวจว่าจะสำรวจอะไรบ้าง

1.5 ผู้สอนและผู้เรียนควรร่วมกันกำหนดข้อควรปฏิบัติตนที่เหมาะสมในขณะที่ไปทำการสำรวจ

1.6 ผู้สอนและผู้เรียนควรร่วมกันจัดเตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการสำรวจ เช่น กระดาษ ปากกา ดินสอ เป็นต้น

ในการเตรียมการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้เข้าสู่ห้องเรียน ผู้สอนควรเตรียมการในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ศึกษาและวิเคราะห์หลักสูตร จุดประสงค์ และความสัมพันธ์ของเนื้อหา
- 2) จัดทำแผนการเรียนรู้
- 3) กำหนดสื่อจากแหล่งเรียนรู้สิ่งแวดล้อมของจริง (ธรรมชาติ)
- 4) กำหนดวิธีการ และเครื่องมือวัดประเมินผล
- 5) วางแผนการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้จากแหล่งเรียนรู้

ในการกำหนดสถานที่แหล่งเรียนรู้ สามารถกำหนดได้ 3 ประเภทคือ

1) การไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ในระยะทางใกล้ ๆ หมายถึง การพาผู้เรียนไปยังสถานที่อื่นนอกห้องเรียนแต่ยังคงอยู่ในโรงเรียน เช่น การศึกษาต้นไม้ในโรงเรียน การศึกษาระบบนิเวศบริเวณโรงเรียน

2) การไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ในระยะทางไม่ไกลมากนัก หมายถึง การศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ที่อยู่ใกล้เคียงกับโรงเรียน ที่สามารถเดินทางไปได้สะดวก เช่น การพาผู้เรียนไปศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่มีอยู่จริง

3) การไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ในระยะทางไกล ๆ หมายถึง การศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ที่ไกลจากโรงเรียน ต้องใช้ยานพาหนะ และต้องใช้เวลาอย่างน้อย 1 วันขึ้นไป

2. ชั้นเรียนรู้

เป็นชั้นที่ผู้เรียนได้ศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ และปฏิบัติกิจกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้และมีการวางแผนร่วมกันในการปฏิบัติงาน โดย

2.1 ผู้เรียนแต่ละกลุ่มสำรวจในสิ่งที่ได้กำหนดกรอบไว้

2.2 ผู้เรียนต้องสังเกต จดบันทึกข้อมูลที่พบจากแหล่งเรียนรู้ และตอบข้อคำถามตามที่กำหนดไว้ในกรอบ

2.3 ผู้เรียนแต่ละกลุ่มกลับมายังห้องเรียนและรายงานสิ่งที่ผู้เรียนสำรวจพบและปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการไปสำรวจ โดยต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแต่ละกลุ่มและเปลี่ยนเรียนรู้

2.4 ผู้เรียนสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการสำรวจแหล่งเรียนรู้

3. ชั้นประเมินผล

ประเมินผลตามสภาพจริง โดยประเมินจากแบบบันทึกข้อมูล การนำเสนอรายงานของแต่ละกลุ่ม การสรุปองค์ความรู้ที่แต่ละกลุ่มได้รับ โดยมีผู้สอน ผู้เรียน ผู้ปกครองเป็นผู้ประเมิน

4. ชั้นนำไปใช้

เป็นชั้นที่ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้จากแหล่งเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน

5. ชั้นประยุกต์ความรู้และเผยแพร่ผลงาน

เป็นชั้นที่ผู้เรียนนำความรู้ที่ได้เรียนไปประยุกต์ใช้ในการทำโครงการ รายงาน หรือเผยแพร่ในรูปของการจัดนิทรรศการ

6.6 หลักเกณฑ์การเลือกแหล่งความรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการเรียนรู้

การนำแหล่งรู้มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนนั้น ย่อมทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้มากยิ่งขึ้น แต่การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นดังกล่าวนั้นจะมีประสิทธิภาพมากหรือน้อยเพียงใด จะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของเกณฑ์ในการคัดเลือกและพิจารณาแหล่งเรียนรู้ ดังนั้นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของบทเรียน ควรพิจารณาถึงสิ่งต่อไปนี้

กรมวิชาการ (2545 : 221) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการพิจารณานำแหล่งรู้มาใช้ในการจัดการเรียนรู้ไว้ดังนี้

1. สามารถสนองมาตรฐานการเรียนรู้และเป้าหมายของโรงเรียนได้ สื่อ และแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ ต้องอ้างอิงมาตรฐานที่วางไว้ได้ว่าสอดคล้องกับมาตรฐานในสาระหลักของเรื่องใดบ้าง
2. สาระในสื่อและแหล่งรู้เหล่านั้น สะท้อนให้เห็นการให้ผู้เรียนได้เข้าใจสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย

3. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะการตัดสินใจ แก้ปัญหา ส่งเสริมการคิด วิเคราะห์ วิจารณ์ ญาณความคิดสร้างสรรค์
 4. ส่งเสริมการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีและการเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมต่อสังคม
 5. เนื้อหาสาระถูกต้อง ทันสมัย และเป็นปัจจุบัน
 6. สาระความรู้เอื้อให้เกิดการนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการ ทั้งสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
 7. เอื้อต่อการให้ครูได้ออกแบบการสอนที่บูรณาการกับวิชาอื่น
 8. ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและครู เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะ และความสามารถของผู้เรียน
 9. ให้ครูเห็นแนวทางในการนำไปใช้สอนและการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อการทบทวน ขยายประสบการณ์ การนำความรู้ไปใช้ในการประเมินแนวคิด ทักษะ ค่านิยม จริยธรรม
 10. เอื้อต่อการให้ครูออกแบบการสอนที่สนองรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายของผู้เรียน
- นอกจากนี้แหล่งเรียนรู้มาใช้ในการจัดการเรียนรู้นั้นควรมีลักษณะที่สะดวกในการไปใช้แหล่งความรู้ชุมชน และประหยัดค่าใช้จ่าย โดยคำนึงถึงการใช้แหล่งความรู้ชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด

6.7 ประโยชน์ของการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้

- ศิริพร หงส์พันธ์ (2542 : 7) กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ที่นำมาใช้ในการเรียนการสอน มีประโยชน์ดังนี้
1. สามารถนำความรู้ที่ได้จากแหล่งเรียนรู้ไปพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชนได้เป็นอย่างดี
 2. ช่วยให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ตรง เป็นสิ่งเร้าให้นักเรียนสนใจในเนื้อหาวิชา
 3. ช่วยให้ผู้เรียนคิดและทำกิจกรรมการเรียนรู้ต่อเนื่องจากการศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ เช่น การอภิปราย บรรยาย การศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม การจัดทำรายงานสรุป นิทรรศการ เป็นต้น
 4. ช่วยกระตุ้นให้นักเรียนมีความคิดสร้างสรรค์และมีความพยายามที่จะพัฒนาตนเอง
 5. ช่วยประสานความรู้จากภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติให้สัมพันธ์กันและนักเรียนเข้าใจมากขึ้น

6. ช่วยลดบทบาทครู เพิ่มบทบาทนักเรียนที่มีต่อการเรียนรู้ ส่งเสริมให้นักเรียนรับผิดชอบมากขึ้น
7. ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ส่งเสริมให้นักเรียนรับผิดชอบมากขึ้น
8. นำสาระความรู้จากแหล่งข้อมูลมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเรียนการสอนมากขึ้น
9. แหล่งข้อมูลช่วยลดปัญหาการขาดแคลนวิทยากรและสื่อการสอนเนื่องจากในแหล่งข้อมูลหรือแหล่งเรียนรู้มีทั้งวิทยากรและสื่อการเรียน

6.8 การบูรณาการ (Integration)

1. ความหมายของการบูรณาการ

การบูรณาการ (Integration) มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

พิมพันธ์ เดชะคุปต์และเพยาวี ยินดีสุข (2556 : 1) ได้ให้ความหมายของการบูรณาการว่า หมายถึง การทำให้สมบูรณ์ (Integration) คือ การทำหน่วยย่อย ๆ ที่สัมพันธ์กันมาผสมกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวให้ครบสมบูรณ์ในตัวเอง

ชนาธิป พรกุล (2561 : 105) ได้ให้ความหมายของการบูรณาการว่าหมายถึง การเชื่อมโยง ความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน, การจัดการเรียนรู้ให้เป็นเรื่องเดียวกับวิถีชีวิต

วิชัย วงษ์ใหญ่และมารุต พัฒผล (2562 : 3) ได้ให้ความหมายของการบูรณาการว่าหมายถึง การผสมผสานองค์ความรู้ตั้งแต่ 2 องค์ความรู้ขึ้นไปเข้าด้วยกันอย่างลงตัวและเป็นระบบ ช่วยทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ Concept ในลักษณะที่เชื่อมโยงกันอย่างบูรณาการ ตอบสนองธรรมชาติ ความต้องการ และความสนใจของผู้เรียน

ทิตนา แคมณี (2562 : 147) ได้ให้ความหมายของการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการว่า หมายถึง การนำเนื้อหาสาระที่มีความเกี่ยวข้องกันมาสัมพันธ์ให้เป็นเรื่องเดียวกัน และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในลักษณะที่เป็นองค์รวม และสามารถนำความรู้ความเข้าใจไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

จากที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถสรุปความหมายของการบูรณาการได้ว่าหมายถึง กระบวนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เชื่อมโยงศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ หรือเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กัน

เข้ามาไว้ด้วยกัน และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในลักษณะที่เป็นองค์รวม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้

2. รูปแบบการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ

รูปแบบของการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการที่จำแนกตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบดังนี้

1. การบูรณาการภายในกลุ่มสาระการเรียนรู้ (Intradisciplinary Integration) เป็นการนำเนื้อหาสาระการเรียนรู้ในวิชาเดียวกันหรือกลุ่มสาระการเรียนรู้เดียวกัน มาเชื่อมโยงหรือสัมพันธ์กันภายใต้หัวข้อเรื่อง (Theme) เดียวกันในการจัดการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนได้ประยุกต์ความรู้และทักษะไปใช้ใน ชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้ที่มีความหมาย

ตัวอย่างเช่น การบูรณาการในกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย จะเป็นการเชื่อมโยงสาระ การอ่าน การเขียน การฟัง การดู การพูด หลักการใช้ภาษาไทย โดยใช้วรรณคดีหรือวรรณกรรมเป็นแกน ในการจัดหน่วยการเรียนรู้

2. การบูรณาการระหว่างกลุ่มสาระการเรียนรู้ (Interdisciplinary Integration) เป็นการนำเนื้อหาสาระการเรียนรู้ตั้งแต่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้ขึ้นไปหรือระหว่างศาสตร์ มาเชื่อมโยงหรือ สัมพันธ์เป็นเรื่องเดียวกัน เพื่อจัดการเรียนรู้ภายใต้หัวข้อเรื่อง (Theme) เดียวกัน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่ ลึกซึ้งและใกล้เคียงกับชีวิตจริง

การบูรณาการระหว่างกลุ่มสาระการเรียนรู้สามารถจัดได้ 4 ลักษณะดังนี้ (กรมวิชาการ, 2544 : 21-22; สุวิทย์ มูลคำและอรทัย มูลคำ, 2545; งานบริการวิชาการ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551 : 2-3)

1) การบูรณาการแบบสอดแทรก (Infusion) การเรียนรู้แบบนี้ผู้สอนจะนำเนื้อหาของ วิชาต่าง ๆ มาสอดแทรกในรายวิชาของตนเอง โดยเชื่อมโยงเนื้อหาวิชาต่างๆ ให้สอดคล้องกับหัวเรื่อง กำหนดขึ้นมา เป็นการวางแผนการสอนและทำการสอนโดยผู้สอนเพียงคนเดียว

ลักษณะการสอนรูปแบบนี้เป็นการสอนบูรณาการแบบหลอมรวมโดยผู้สอนคนเดียว แต่บูรณาการความรู้และเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมองเห็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มสาระการเรียนรู้เป็นการสอนแบบ Student-Centered (สุคนธ์ สินธพานนท์, 2558 : 103)

ตัวอย่างเช่น สอนเรื่อง ระบบนิเวศ ผู้สอนสามารถ เชื่อมโยงสาระ และกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสาระต่าง ๆ เช่น การอ่าน การเขียน การวาดภาพ การร้องเพลง การคิดวิเคราะห์ เป็นต้น ทำให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะกระบวนการเรียนรู้ไปแสวงหาความจริงจากหัวข้อเรื่องที่กำหนด หรือเป็นการนำเอาเรื่องที่ผู้สอนต้องการจะปลูกฝังให้แก่ผู้เรียนไปสอดแทรกไว้ในวิชาต่าง ๆ เช่น การนำจริยธรรมหรือระเบียบวินัยไปสอดแทรกไว้ในวิชาที่สอน เป็นต้น

2) การบูรณาการแบบคู่ขนาน (Parallel) การเรียนรู้แบบนี้ผู้สอนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปต่างคนต่างสอนวิชาของตนเองแต่จะมาวางแผน ตัดสินใจร่วมกันว่าจะจัดแผนการเรียนรู้และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยมุ่งสอนในหัวเรื่อง (Theme) ความคิดรวบยอด (Concept) และปัญหา (Problem) เดียวกันในส่วนหนึ่ง

*** เขียนแผนการจัดการเรียนรู้ การกำหนดชิ้นงาน การวัดและประเมินผลตามลักษณะวิชาของตน

ตัวอย่างเช่น ผู้สอนคนหนึ่งสอนวิทยาศาสตร์ เรื่อง เงาม ผู้สอนคนหนึ่งอาจสอนคณิตศาสตร์ เรื่อง วัฏระยะทาง โดยการวัดเงา คิดคำนวณในเรื่องเงาในช่วงเวลาต่าง ๆ หรืออีกคนหนึ่งอาจให้เรียนรู้ศิลปะเรื่องเทคนิคการวาดรูปที่มีเงา

3) การบูรณาการแบบสหวิทยาการ (Multidiscipline) การเรียนรู้แบบนี้คล้ายกับแบบคู่ขนาน ผู้สอนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปต่างคนต่างสอนวิชาของตน จัดกิจกรรมการเรียนรู้ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ผู้สอนมาวางแผนการสอนร่วมกัน สอนหัวเรื่อง (Theme) ความคิดรวบยอด (Concept) และปัญหา (Problem) เดียวกัน กำหนดโครงงานให้ผู้เรียนปฏิบัติร่วมกันเพียงโครงการเดียว ประเมินความสำเร็จของผู้เรียนจากโครงงาน

ตัวอย่างเช่น เรื่องวันสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ผู้สอนภาษาไทยจัดให้ผู้เรียนรู้ภาษา คำศัพท์ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ผู้สอนวิทยาศาสตร์จัดกิจกรรมค้นคว้าเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ผู้สอนสังคมให้ผู้เรียนค้นคว้าหรือทำกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และครูผู้สอนสุขศึกษาอาจจัดให้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้ถูกสุขลักษณะ

4) การบูรณาการแบบข้ามวิชา (Transdisciplinary) หรือแบบการสอนเป็นทีม

การเรียนรู้แบบนี้ผู้สอนในรายวิชาต่างๆ จะมาร่วมกันสอนเป็นคณะร่วมกันวางแผน กำหนดหัวเรื่อง ความคิดรวบยอดและปัญหาเดียวกัน จัดทำแผนการสอนร่วมกัน รวมชั่วโมงที่เคยแยก

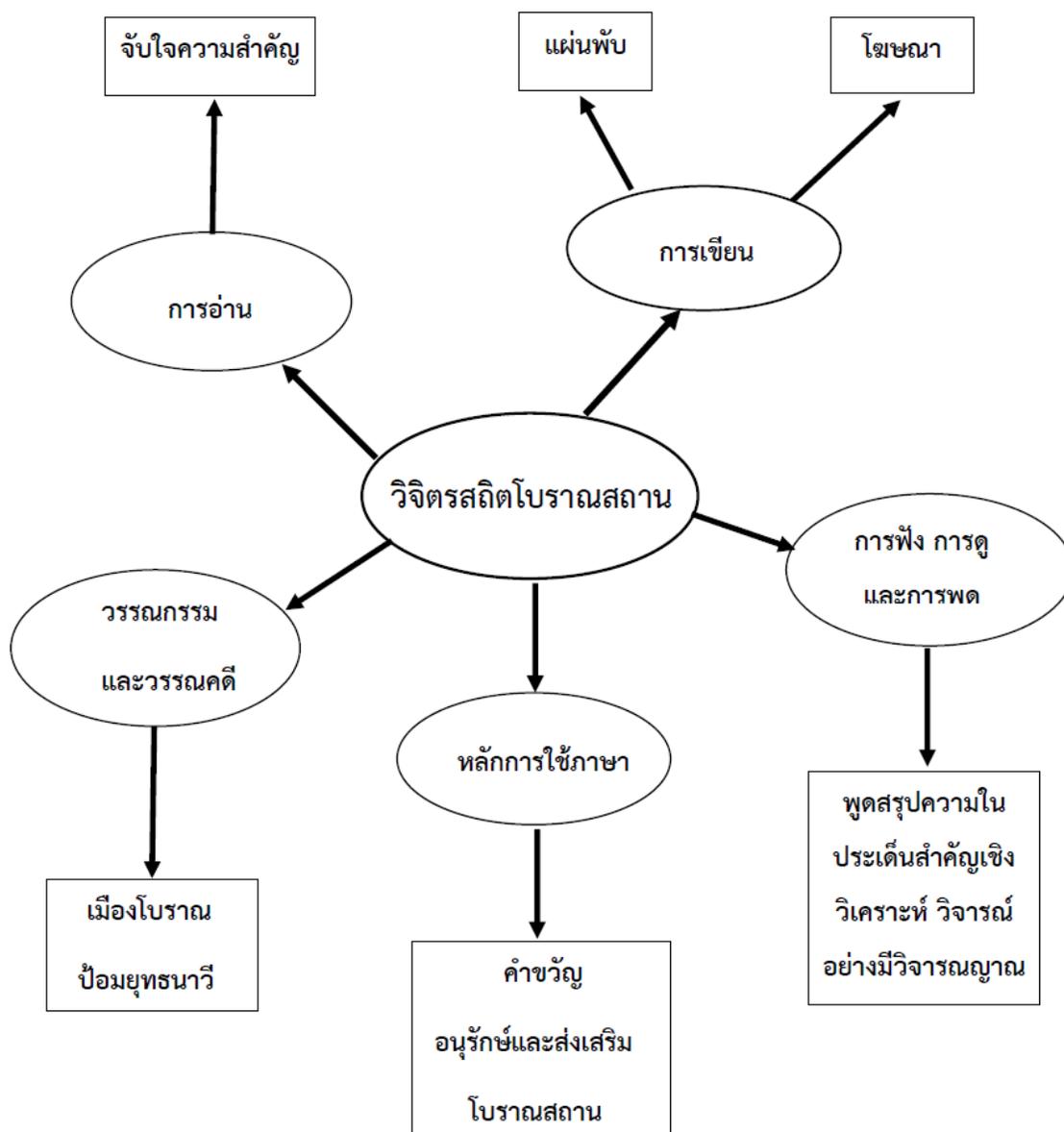
สอนมาไว้ด้วยกันสอนผู้เรียนกลุ่มเดียวกัน มอบหมายงานโครงการให้ผู้เรียนร่วมกัน รวมทั้งกำหนดเกณฑ์ ประเมินผลงานของผู้เรียนด้วยกัน

*** สอนเป็นทีม ผู้เรียนนำความรู้และทักษะจากวิชาต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในการ แก้ปัญหา หรือทำโครงการ

ตัวอย่างเช่น กรณีในรายวิชาหนึ่งกำหนดโครงการให้ผู้เรียนแสดงละครเทิดพระเกียรติ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์ก็จะให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้าพระราชประวัติ ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้สอนภาษาไทยก็จะให้นักเรียนเขียนบทละคร ผู้สอนศิลปะก็จะสอน ให้นักเรียนจัดทำฉาก ผู้สอนดนตรี – นาฏศิลป์ ก็จะสอนเรื่องการใช้นดนตรีหรือทำรำประกอบ เรื่อง / ฉาก เป็นต้น

6.9 ตัวอย่างการบูรณาการสื่อและแหล่งเรียนรู้ในชุมชนในการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้

- 1) แผนภาพความคิดหน่วย “วิจิตรสถิตโบราณสถาน”

ภาพที่ 6.1 แสดงแผนภาพความคิดหน่วย “วิจิตรสถิตโบราณสถาน”

ที่มา : ถวัลย์ มาศจรัสและณิชนันทน์ ประสงค์ (2556 : 200)

2) แผนการจัดการเรียนรู้

(ถวัลย์ มาศจรัสและณิชนันท์ ประสงค์, 2556 : 201-208)

แผนการจัดการเรียนรู้ที่ 5

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ภาคเรียนที่ 2
หน่วยการเรียนรู้ที่ 2 วิจิตรสถิตโบราณสถาน เรื่อง เมืองโบราณ เวลา 1 ชั่วโมง

1. สาระที่ 5 - วรรณคดีและวรรณกรรม

2. มาตรฐานการเรียนรู้

มาตรฐานที่ ท 1.1, มาตรฐานที่ ท 2.1, มาตรฐานที่ ท 3.1, มาตรฐานที่ ท 4.1, มาตรฐานที่ ท 4.2, มาตรฐานที่ ท 5.1

3. มาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้นที่ 4

มาตรฐานที่ ท 1.1, มาตรฐานที่ ท 2.1, มาตรฐานที่ ท 3.1, มาตรฐานที่ ท 4.1, มาตรฐานที่ ท 4.2, มาตรฐานที่ ท 5.1

4. สาระสำคัญ

วรรณกรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่มีอยู่จริงในชีวิตจริง ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตอาจนำมาเรียบเรียงเป็นวรรณกรรมได้ และยังเป็นมรดกอันสำคัญยิ่งทางวัฒนธรรมเพราะได้สะท้อนถ่ายทอดความเป็นมาและเป็นไปของสังคมไว้หลายแง่มุมเพื่อคนรุ่นหลัง จะได้เห็นอดีตเพื่อปรับปรุงปัจจุบันและเตรียมรับความเปลี่ยนแปลงในอนาคต

5. ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

- 5.1 อธิบายประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณ
- 5.2 ผลิตแผ่นพับและเขียนโฆษณาส่งเสริมการท่องเที่ยวโบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ
- 5.3 พุดแนะนำโบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

5.4 ส่งเสริมและอนุรักษ์โบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

5.5 แสดงความคิดเห็นและวิจารณ์วรรณกรรมท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ เรื่อง “เมืองโบราณ”

6. สารการเรียนรู้/เนื้อหา

เมืองโบราณ

7. จุดประสงค์การเรียนรู้

7.1 จุดประสงค์ปลายทาง

เชิดชูโบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

7.2 จุดประสงค์นำทาง

1) อธิบายประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณ

2) ผลิตแผ่นพับและเขียนโฆษณาส่งเสริมการท่องเที่ยวโบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

3) พุดสรุปความในประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์ วิจารณ์อย่างมีวิจารณญาณอาชีพท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

4) แสดงความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์วรรณกรรมท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

5) ส่งเสริมอนุรักษ์โบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

8. กิจกรรมการเรียนรู้/กระบวนการเรียนรู้

8.1 พุดคุยถึงโบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ มีอะไรบ้าง

8.2 ชมวีดิทัศน์ “เมืองโบราณ”

8.3 อ่านวรรณกรรมท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ เรื่อง “เมืองโบราณ”

8.4 วิเคราะห์รูปแบบการเขียน การใช้ถ้อยคำภาษา สำนวน และเนื้อหาจากเรื่องที่อ่าน

8.5 ร่วมกันสรุปความในประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์ วิจารณ์อย่างมีวิจารณญาณ

8.6 แบ่งกลุ่ม 6 กลุ่มเพื่อผลิตแผ่นพับและเขียนโฆษณา ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ผลิตแผ่นพับเมืองโบราณ

กลุ่มที่ 2 เขียนโฆษณาเชิญชวนให้ท่องเที่ยวเมืองโบราณ

กลุ่มที่ 3 ผลิตแผ่นพับป้อมยุทธนาวิ

กลุ่มที่ 4 เขียนโฆษณาเชิญชวนให้ท่องเที่ยวป้อมยุทธนาวิ

กลุ่มที่ 5 ผลิตแผ่นพับวิถีชีวิตที่บางพลี

กลุ่มที่ 6 เขียนโฆษณาเชิญชวนให้ท่องเที่ยวบางพลี

9. สื่อ/นวัตกรรม/แหล่งเรียนรู้

9.1 สื่อ/นวัตกรรม

9.1.1 วีดิทัศน์ “เมืองโบราณ”

9.1.2 วรรณกรรมท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ เรื่อง “เมืองโบราณ”

9.1.3 ใบงาน

9.2 แหล่งเรียนรู้

9.2.1 หนังสือทั่วไปที่เกี่ยวกับโบราณสถานท้องถิ่น แผ่นดินสมุทรปราการ

9.2.2 เว็บไซต์ต่าง ๆ

10. การวัดและประเมินผล

10.1 สิ่งที่จะวัดและประเมินผล

10.1.1 การสรุปใจความในประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์วิจารณ์อย่างมีวิจารณ์ญาณจากเรื่อง
อ่าน

10.1.2 การผลิตแผ่นพับและการเขียนโฆษณา

10.2 เครื่องมือที่ใช้วัดและประเมินผล

10.2.1 แบบประเมินการสรุปใจความในประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์ วิจารณ์อย่างมี
วิจารณ์ญาณจากเรื่องี่อ่าน

10.2.2 แบบประเมินการผลิตแผ่นพับและการเขียนโฆษณา

10.3 เกณฑ์การตัดสิน

10.3.1 ประเมินการสรุปความในประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์ วิจารณ์อย่างมีวิจารณ์ญาณจาก
เรื่องี่อ่าน ตามเกณฑ์ที่กำหนด

10.3.2 ประเมินการผลิตแผ่นพับและการเขียนโฆษณาตามเกณฑ์ที่กำหนด

11. ผลหลังการจัดการเรียนรู้

11.1 ผลการจัดการเรียนรู้

.....

.....

.....

11.2 สภาพปัญหา

.....

.....

.....

11.3 แนวทางแก้ไข

.....

.....

.....

ลงชื่อ.....

ผู้เขียนแผนการจัดการเรียนรู้

6.10 สรุป

แหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นแหล่งข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์ วิถีชีวิต อาชีพและวัฒนธรรม มีอยู่ในชุมชนเพื่อให้ความรู้ ซึ่งอาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติ มนุษย์สร้างขึ้น และเป็นตัวบุคคล แหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นห้องเรียนที่กว้างใหญ่สำหรับการเรียนรู้ของคนในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะในแง่ของการเรียนการสอน เพราะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และเข้าใจสภาพชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ได้อย่างแท้จริง เป็นแหล่งที่ พร้อมจะให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้า เรียนรู้ตามความต้องการและความสนใจของแต่ละบุคคล เป็นแหล่งส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ให้โอกาสแก่ทุก ๆ คนทั่วถึงกัน เป็นแหล่งช่วยให้ผู้เรียน

เรียนรู้ได้จากสภาพจริง ช่วยให้ผู้เรียนได้รับการปลูกฝังให้มีความรู้ รักและภูมิใจในท้องถิ่นและ
ประเทศไทย

6.11 คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายความหมายของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน
2. แหล่งเรียนรู้ในชุมชนมีความสำคัญอย่างไรต่อการจัดการเรียนรู้
3. แหล่งการเรียนรู้ธรรมชาติคืออะไร พร้อมยกตัวอย่างมา 5 แหล่ง
4. แหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้นคืออะไร พร้อมยกตัวอย่างมา 5 แหล่ง
5. แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคลคืออะไร พร้อมยกตัวอย่างมา 5 แหล่ง
6. ประโยชน์ของการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้ มีอะไรบ้าง

6.12 เอกสารอ้างอิง

กรมวิชาการ, สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงศึกษาธิการ. 2544.

คู่มือการจัดการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี. กรุงเทพฯ : ร.ส.พ.
กรมวิชาการ. 2545. **คู่มือการจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้กลุ่มภาษาไทย.** กรุงเทพฯ : องค์การ
รับส่งสินค้าและวัสดุครุภัณฑ์.

กรมวิชาการ. 2545. **หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544.** กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.

กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. 2547. **การใช้แหล่งเรียนรู้ใน
โรงเรียนและชุมชน.** กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.

กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. 2550. **การจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้.**
กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542
และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545.** กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

- ชนาธิป พรกุล. 2561. **กระบวนการสร้างความรู้ของครู กรณีการสอนบูรณาการ**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิตนา แคมณี. 2562. **ศาสตร์การสอน**. (พิมพ์ครั้งที่ 23). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- นฤมล ตันธสุเรศรัฎฐ์. 2533. **เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้วิทยาการใน
ชุมชน เล่ม 1**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ประจักษ์ บุญอารีย์. 2544. **การใช้แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อการศึกษา**. อุบลราชธานี : สถาบัน
ราชภัฏอุบลราชธานี.
- ปรีชา มีแจ้. 2551. **การพัฒนาทักษะการเขียนสารคดีโดยใช้แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน สำหรับนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนราชประชานุเคราะห์ 26 จังหวัดลำพูน**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรียาภรณ์ ตั้งคุณานันท์. 2557. **การจัดการห้องเรียนและแหล่งเรียนรู้**. กรุงเทพฯ : มินิ เซอร์วิส
ซัพพลาย.
- เปรมวดี ศรีธนพล. 2549. **เส้นทางสู่การปฏิรูปการเรียนการสอน แหล่งการเรียนรู้สู่การบูรณาการการ
เรียนการสอน**. วารสารวิชาการ. (3)69.
- ไพบรียทอง แซ่แต้. 2545. **การใช้แหล่งวิทยาการชุมชนเพื่อการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา
โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดลำพูน**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ถวัลย์ มาศจรัสและณิชนันท์ ประสงค์. 2556. **คู่มือการจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นด้านวัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : บริษัท 21
เซ็นจูรี่ จำกัด.
- พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์และเพียว ยินดีสุข. 2556. **ทักษะ 5 C เพื่อการพัฒนาหน่วยการเรียนรู้และการ
จัดการเรียนการสอนอิงมาตรฐาน**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, งานบริการวิชาการ คณะเภสัชศาสตร์. 2551. **ข่าวสารวิชาการ “การจัดการ
เรียนรู้แบบบูรณาการ”**. ฉบับที่ 11/2551 พฤศจิกายน.

- วิชัย วงษ์ใหญ่และมารุต พัฒผล. 2562. **การบูรณาการเชิงสร้างสรรค์**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ผู้นำ
นวัตกรรมหลักสูตรและการเรียนรู้.
- ศักดิ์วิบูลย์ จันทราชี. 2550. **ผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ในสาระการ
เรียนรู้วิทยาศาสตร์ช่วงชั้นที่ 4 เรื่องงานและพลังงาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศิริพร หงส์พันธ์. 2542. **การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน**.
นครราชสีมา : สถาบันราชภัฏนครราชสีมา.
- สมาธิ พินิจกิจ. 2547. **การใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการ
ประถมศึกษา จังหวัดมหาสารคาม**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหาร
การศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏสุรินทร์.
- สุนันท์ สิ้นธพานนท์. 2558. **การจัดการเรียนรู้ของครูยุคใหม่ เพื่อพัฒนาทักษะของผู้เรียนในศตวรรษ
ที่ 21**. กรุงเทพฯ : 9119 เทคนิคพรินติ้ง.
- สุวิทย์ มุลคำ. 2549. **ก้าวเข้าสู่สู่การเลื่อนวิทยฐานะครู**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.
- สุวิทย์ มุลคำและอรทัย มุลคำ. 2545. **การบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียน
เป็นสำคัญ**. กรุงเทพฯ : ที.พี.พรินท์.
- อนงค์ศิริ วิชาลัย. 2552. **เอกสารคำสอนรายวิชาแหล่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น**. คณะ
ครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- Good, Carter V. 1973. **Dictionary of Education**. 3rd ed. New York : Mc.Graw -Hill Book.